

Сергій Здіорук, Василь Яблонський

ПРОЕКТ «РУССКОГО МИРА»
ЯК МЕХАНІЗМ ІМПЕРСЬКОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті йдеться про один з основних механізмів імперської агресії Росії проти України – гуманітарну експансію, що втілювалася у реалізації проекту «Русский мир» та передбачала вторгнення у релігійне, мовне, освітнє та культурне поля України.

Ключові слова: «Русский мир», гуманітарна експансія, Московський патріархат, російська мова, російські освітні програми, культурна політика РФ.

Sergii Sdioruk, Vasyl Yablonskyi. Project “Russian world” as the mechanism of imperial aggression of Russia against Ukraine. The article

deals with the one of the basic mechanism of imperial aggression of Russia against Ukraine – humanitarian expansion, which was embodied in the realization of the project “Russian World” and includes an intrusion into religious, language, educational cultural field of Ukraine.

Key words: “Russian world”, humanitarian expansion, Moscow patriarchy, the Russian language, Russian educational programs, the cultural policy of the Russian Federation

Сьогодні серйозну небезпеку для національного існування України становить гуманітарна експансія Росії. Російська Федерація досить активно застосовує інструменти «м'якої сили» для реалізації своїх геополітичних інтересів, зокрема утримання Української держави в орбіті власного впливу. Адже, як слушно зауважив український політтехнолог Олександр Бланк: *«Нинішні імперії створюються не зброєю, а нав'язуванням смислів»* [1]. Анексія РФ Криму, «гібридна війна» на українських східних територіях, інспірована Росією, красномовно доводять, що гуманітарні технології працюють і працюють достатньо ефективно. Понад те, модифікована під потреби Кремля ідея «русского мира» успішно популяризується серед жителів України, зомбуючи їхню свідомість. Ключову роль у ретрансляції цього антиукраїнського, імперсько-ідеологічного конструкту на українських теренах відіграють механізми саме гуманітарного спрямування – релігійний, мовний, освітнянський, культурний.

Перш ніж вдатися до їх стислої характеристики, декілька слів, власне, про поняття «русский мир». Цей концепт – полісемантичний. Різними авторами він осмислюється по-різному. Для одних «русский мир» – це поетична метафора, світ російської діаспори, для інших – етнічна мережева структура, цивілізаційний простір. Нинішнє домінуюче розуміння ідеї «русского мира» сформувалося на основі кількох базових ідей традиційної російської державницької ідеології та деяких положень, запозичених з інтелектуальних дискусій 1990-х – початку 2000-х років. У поточній публічній риторичі керівництва РФ, Російської православної церкви та багатьох представників російських інтелектуальних кіл **під «русским миром» розуміється переважно спільнота людей («цивілізація»), тим чи іншим чином пов'язаних із Росією, що**

формується на основі спільності: а) мови й культури; б) історичної пам'яті та пов'язаних із нею цінностей; в) православ'я; г) лояльності до сьогоднішньої Російської держави.

Росія позиціонує себе як осердя «русского мира» з самочинно наданим правом «захищати» інтереси його мешканців. Таким чином, державна влада РФ фактично перетворила продукт інтелектуальних дискусій у серйозне знаряддя сучасної геополітики, за допомогою якого чинить тиск на Україну, вдаючись, найперше, до гуманітарних чинників.

Конфесійний чинник

Нині Московський патріархат через юрисдикційну підпорядкованість йому Української православної церкви є одним із потужних провайдерів російської політико-релігійної ідеології в Україні, застосовуючи задля цього ряд тактичних прийомів.

По-перше, це вельми специфічна риторика очільника РПЦ патріарха Кирила. Її лейтмотив зводиться до того, що Російська Федерація, Україна, Білорусь, а віднедавна ще й Молдова творять сучасну східно-православну цивілізацію на історичному просторі Святої Русі. Державні кордони між означеними країнами – умовність: найголовніше – оберігати та зміцнювати духовну єдність між «братніми народами». Тільки діючи згуртовано (а згуртованість досягається завдячуючи православній вірі, російській мові і культурі), вони спроможні виступити у ролі гравця світового рівня на міжнародній арені та конкурувати на рівних із західною католицько-протестантською цивілізацією.

Напередодні проведення березневого «референдуму» в АРК предстоятель РПЦ вкотре нагадав вірним своєї церкви, передусім в Україні, про *«велику російську цивілізацію, що вийшла з Київської купелі Хрещення і поширилася на величезні простори Євразії»*, яка *«понад 400 років не дає спокою тим, хто в цій мирній цивілізації бачить якийсь виклик своїм власним ідейним установкам»* [2].

За розмірковуваннями очільника Московського патріархату з очевидністю проглядається спроба міфологізувати історію та у такий спосіб легітимізувати уявлення про тисячолітню державність Росії, її претензії на спадок Київської Русі.

По-друге, це протидія РПЦ усамостійненню Української православної церкви та конституюванню у будь-якому форматі

Української Помісної православної церкви. Така позиція мотивована низкою причин:

– автокефалія українського православ'я сприятиме поступовому дистанціюванню Української держави від участі в імперських проектах Росії у євроазійському регіоні.

– автокефалія українського православ'я кардинально послабить позиції Московського патріархату як у самій Росії, так і в світовому релігійному середовищі, а особливо у Вселенському православ'ї.

– незалежність Української православної церкви – це відверта дискредитація усєї ідеологічної конструкції «руського мира» з її базовим постулатом про непорушну духовну єдність «двох братніх народів».

По-третє, це опертя на агресивний клерикалізм навколоцерковних громадських рухів (Союз православних громадян України, «Единое Отечество», Союз православних братств України, Православне братство св. Олександра Невського, Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір»). Ідеться передусім про організації, котрі діють у системі координат «руського мира» та використовують релігійну риторику у політико-маніпулятивних цілях або з метою дестабілізації суспільної ситуації.

По-четверте, це ініціювання проектів і заходів, покликаних продемонструвати широкому суспільному загалові наявність в Україні та Росії спільної справи, спільної генеалогії, спільного духовного спадку та спільного майбутнього.

Так, при Московському патріархові створено Експертну раду «Економіка і етика», яка функціонує з благословення очільника РПЦ. Одним із напрямів діяльності цієї структури є розбудова стратегічного співробітництва України та Росії в економічній сфері на основі «спільних духовних цінностей».

За президентства В. Януковича традиційними стали нагороди російською стороною українських державних, громадських і церковних діячів за «зміцнення дружби між двома народами».

РПЦ виступає одним із промоутерів фестивалю «Слов'янська єдність», який традиційно відбувається неподалік села Нові Юрковичі Брянської області, на місці перетину кордонів України, Росії

та Білорусі біля монумента Дружби, відомого ще за символічною назвою «Три сестри».

В умовах військової агресії Росії на Сході України в риторичі Московського патріархату підсилюються акценти стосовно необхідності зберегти «цілісність історичного простору Святої Русі». РПЦ всіляко підтримує вторгнення РФ на українську територію. *«Миротворча місія Росії в Україні, – наголошує глава синодального відділу взаємин церкви й суспільства протоієрей Всеволод Чаплін, – повинна гарантувати її жителям право на самобутність і тісні відносини з іншими народами історичної Русі <...> Будемо сподіватися й на те, що місія російських воїнів із захисту свободи й самобутності цих людей і самого їхнього життя не зустрінє запеклого опору, який призведе до великомасштабних зіткнень. Нікому не хочеться пролиття крові і поглиблення тих поділів, які вже існують серед православних людей на просторі історичної Русі»* [3].

Таким чином, діяльність Московського патріархату, попри голослівні заяви про власну аполітичність, засвідчує солідарність Російської церкви з імперською окупаційною політикою диктаторського режиму В. Путіна.

Мовний чинник

Важливою складовою діяльності владних кіл Російської Федерації в рамках зовнішньої гуманітарної експансії є зміцнення позицій та розширення ареалу побутування російської мови. Особлива увага до цього питання зумовлена тим, що російська мова виступає одним з наріжних каменів «русского мира», об'єднавчим чинником міжнародної спільноти громадян різних країн, пов'язаних з Росією.

Публічна діяльність російських організацій, спрямована на зміцнення позицій російської мови в Україні, здійснюється, головним чином, на базі інфраструктури двох установ – «Росспівробітництва» та фонду «Русский мир». Зокрема, «Росспівробітництво» спільно з Міністерством освіти та науки РФ є замовниками федеральної цільової програми (ФЦП) «Російська мова» на 2011–2015 роки. П'ятирічний бюджет програми становить 2526,66 млн рублів [4], а її заходи планується здійснювати як на території РФ, так і в інших країнах. Серед них – реалізація

проектів, які базуються на використанні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (наприклад, інтерактивний портал російської мови *Gramota.ru*, розрахований переважно на вчителів і викладачів російської мови, а також на працівників ЗМІ).

На стадії розробки перебувають ще дві серйозні державні концепції – «Російська школа за рубежем» та «Підтримка російської мови за рубежем». 10 квітня 2013 р., виступаючи в межах «години уряду» в Державній думі РФ, керівник «Росспівробітництва» К. Косачев заявив, що жодна мова у світі не скорочувала так стрімко свого впливу, як російська за останні 20 років, та закликав збільшити фінансування для відновлення її позицій у світі.

Успішному функціонуванню та розвитку російської мови в Україні сприяє підтримка РФ окремих вітчизняних посадовців, політиків та організацій, що провадять діяльність в інтересах РФ. Найбільшим успіхом такої політики свого часу стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про засади державної мовної політики», покликаною зміцнити позиції російської мови у національному суспільному просторі. Одного з авторів згаданого Закону, народного депутата України С. Ківалова, у лютому 2013 року президент РФ В. Путін нагородив медаллю Пушкіна «за великий внесок у збереження та популяризацію російської мови і культури за рубежом»[5].

Значущою особливістю зовнішньої політики Росії у мовній сфері щодо України (а також країн Балтії) є наголошування на нібито «утисках і переслідуваннях», яких зазнає російська мова та її носії.

Освітній чинник

Ще одним важливим напрямом діяльності з розширення впливу Росії у світі та реалізації ідей «русского мира» визнається зміцнення позицій російської освіти, розвиток експорту освітніх послуг. Провідна роль у відповідній царині належить «Росспівробітництву». Саме ця інституція координує взаємодію з російськими університетами в країнах СНД, контролює двосторонні програми студентських обмінів, здійснює роботу з добору та направлення на навчання до Росії іноземних громадян.

У царині дошкільної та середньої освіти діяльність російських державних структур на території України відбувається за чотирма основними напрямами:

1. Видання підручників і посібників з російської мови (а подеколи й літератури та історії) та надання їх відповідним навчальним закладам переважно у російськомовних регіонах (Донбас, Харківська область, Південь України).

2. Підтримка процесу перепідготовки вчителів російської мови.

3. Розвиток технологій та матеріальної бази дистанційної освіти, обладнання пунктів доступу до віддалених джерел інформації, у тому числі за рахунок російських спонсорів, зокрема, компанії «Газпром».

4. Відкриття російських шкіл, котрі функціонуватимуть або при посольстві РФ, або при представництвах «Росспівробітництва».

На території України діють кілька філій російських ВНЗ, що здійснюють очне навчання. Вони розташовані переважно в анексованій РФ АР Крим. У Севастополі, зокрема, працюють філія Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Інститут економіки і права (філія Московської академії праці і соціальних відносин), Кримська філія Новоросійської державної морської академії, Севастопольська філія Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Севастопольська філія Саратовського державного соціально-економічного університету [6].

Російські ВНЗ, що пропонують заочну форму навчання громадянам України, представлені Російським державним гуманітарним університетом, Московським державним індустріальним університетом та Московським державним університетом статистики, економіки та інформатики, залученням студентів до яких займається офіційний представник – компанія «Інститут сучасних технологій – Україна» [7]. Представництва названих російських ВНЗ функціонують, крім Києва, в Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Донецьку, Луганську, Кременчуці та Сімферополі, пропонуючи мешканцям відповідних областей України подавати документи і навчатися в зазначених російських університетах за дистанційними технологіями.

Російська вища освіта на поточному етапі, правда, не має в Україні значних перспектив для свого розвитку. Зумовлюється це у першу чергу достатньою (чи навіть надмірною) кількістю вітчизняних ВНЗ, що надають цілком співмірні чи й вищі за якістю освітні послуги. Окрім того, представники бізнесової та політичної еліт України (як і самої Росії) для своїх дітей більше схильні обирати

британські, американські і швейцарські школи й університети, і змінити цю тенденцію протягом ближчих років навряд чи вдасться.

Культурний чинник

Інструментами реалізації офіційної культурної політики РФ в координатах «руського мира» виступають уже відомі організації – Росспівробітництво та Фонд «Русский мир». Вони мають свої представництва і центри, котрі розташовані у Києві та переважно у східних і південних регіонах України. До їхніх завдань належать:

- сприяння збереженню російської мови та її вивченню у національній системі освіти України;
- проведення науково-практичних конференцій, семінарів, конкурсів з російської культури, національних і міжнародних олімпіад з російської мови;
- сприяння у підборі і направленні українських громадян на навчання в Російську Федерацію;
- співпраця з асоціаціями і товариствами дружби з Росією, радами ветеранів і громадськими об'єднаннями співвітчизників.

В Україні, до речі, функціонувало близько півсотні згаданих «організацій співвітчизників». Діяльність більшості з них має культурно-просвітницьке спрямування. Однак наявні й одіозні об'єднання – Український філіал Інституту країн СНД, Всеукраїнський правозахисний громадський рух «Російськомовна Україна», Міжнародна громадська організація «Вірне козацтво», Всеукраїнська громадська організація «За Україну, Білорусь і Росію». Їхня ідеологія та діяльність вирізняються антиукраїнським, антидержавним характером, спрямовані на блокування самостійного розвитку України та на її реінтеграцію в черговий варіант Російської імперії.

Водночас, необхідно зазначити, що у національному гуманітарному просторі вплив російської культури, незважаючи на заяву керівника Росспівробітництва К. Косачева про те, що російські центри науки і культури є *«головною опорою та інструментом просування російської гуманітарної присутності у світі»*[8], більш ефективно поширюється не органами, створеними державною владою РФ, а недержавними суб'єктами ринку культурної продукції.

На українському телебаченні російські телесеріали вже давно успішно конкурують з американськими, мексиканськими та бразильськими. Крім того, що вони підтримують почуття культурної

єдності українського і російського народів, значна їх частина формує образ українця, далекий від ідеалу людської досконалості.

Сучасний російський кінематограф посилює ідеологію єдиного «спільного» історичного минулого, яке начебто було в країні колишнього СРСР. Наявність «інших» історій, не пов'язаних із Росією та більшовицьким тоталітаризмом, у народів на теренах пострадянського простору навіть не розглядається або подається викривлено.

Український книжковий ринок перенасичений російською книжковою продукцією. Значну частину цієї продукції становлять «наукові» твори, які подають радянське й російсько-імперське трактування історичних і сучасних подій та процесів, зокрема, українсько-російських відносин, українського національно-визвольного руху.

Найбільші книжкові мережі країни (зокрема, «Книжковий супермаркет», «Літера», «Буква» та низка інших) є дочірніми філіями російських мереж або виконують їхні маркетингові завдання. Вони цілеспрямовано просувають російську книгу і дуже обмежено беруть на реалізацію продукцію українських видавництв. Фактично українців, попри бажання, позбавляють права читати рідною мовою. А це вже питання не лише мови, а й формування цінностей, світогляду та способу сприйняття світу.

Україна залишається важливим сегментом ринку російської популярної музики, великою аудиторією для російських естрадних виконавців, які, до того ж, виступають критерієм професійності та еталоном смаку.

Одним з напрямів експансії російської культури в Україну є формування позитивного образу імперського минулого, зокрема, шляхом відновлення або встановлення пам'ятників видатним діячам російської імперії. Прикметно, що у багатьох випадках ініціатива походить від представників української місцевої та законодавчої влади. Це можна розцінювати як ознаку ефективності дії «м'якої сили» в російській зовнішній культурній політиці, коли її агентами є не російські інституції, а українські резиденти.

Отже, культурний складник є не лише одним із найважливіших, а домінантним у концепції «руського мира». *Культура та мова – це фактично єдине, що може об'єднати громадян Росії, російську діаспору, російськомовних (незалежно від національної*

належності) громадян інших держав і всіх інших, хто розглядається як потенціальний член цієї глобальної спільноти.

I, насамкінець. З розгортанням навесні 2014 р. активної фази агресії РФ проти України спостерігається радикалізація прихильників ідеології «руського мира». Останню широко застосовують російські агенти для мобілізації сепаратистських настроїв у відповідних регіонах Української держави. Міфологеми «руського мира» (зокрема, «захист співвітчизників/ російськомовних громадян», «збереження спільної історичної пам'яті», «відсіч націоналізму» тощо) знаходять підтримку серед провідників сепаратизму, культивуються різними екстремістськими угрупованнями, метою діяльності яких є розкол України. Спочатку в Криму, а згодом у східних та південних областях України гасла, що збігаються з ідеологемами «руського мира», стали «візитною карткою» сепаратистського руху.

Особливу небезпеку активна проросійська пропаганда в координатах «руського мира» становить для частини дезорієнтованих жителів Донецької і Луганської областей, які починають пов'язувати із закликами та діями сепаратистів сподівання на стабілізацію становища завдяки відділенню від України та проголошенню незалежних квазидержавних утворень або через приєднання до РФ за прикладом Криму.

Оскільки проект «руського мира» суперечить національним інтересам України, орієнтований на підриг гуманітарної безпеки Української держави, поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності, гальмує процеси європейської інтеграції, то, природно, постає питання про спроможність на найвищому державному рівні здійснювати заходи, що покликані нейтралізувати експансію неоімперських світоглядних конструктів в українському суспільстві. Адже від розв'язання цієї проблеми значною мірою залежить цивілізаційне майбутнє українського народу.

1. Русские – это искусственно сконструированная идентичность под сверхзадачу Госстроя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/new_idea/russkie/

2. Святейший Патриарх Кирилл: Церковь всегда была залогом мира и единства народов России и Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3606168.html> – Назва з екрану.

3. У Російській Православній Церкві побачили «миротворчість» у вторгненні Росії в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3606220.html>. – Назва з екрану.

4. Постановление Правительства РФ от 20 июня 2011 г. № 492 «О федеральной целевой программе «Русский язык» на 2011–2015 годы» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/55171580/>

5. Президент России Владимир Путин вручил Сергею Кивалову медаль Пушкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kivalov.com.ua/ru/news/2-news/193-2013-02-22-16-00-21.html> – Назва з екрана.

6. Список филиалов российских ВУЗов, находящихся в государствах-участниках СНГ // Российское образование для иностранных граждан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russia.edu.ru/obruch/sng/1115/>

7. «Институт современных технологий – Украина» / Офіційний сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ist-rggu.com.ua/>

8. Перспективы расширения сети Российских центров науки и культуры, разработка концепции «Русская школа за рубежом»: тезисы выступления К. И. Косачева на Совещании послов и постоянных представителей Российской Федерации 11 июля 2012 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8606>